

ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΛΟΙΜΟΣ

ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΜΕΣΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

Ἡ ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι εἰσέτι κατὰ τὸ πλεῖστον σκοτεινὴ καὶ ἄγνωστος, καίτοι ἐγένετο ὑποκαείμενον συγγραφῶν δύο διαπρεπεστάτων ἱστοριογράφων, τοῦ Hori καὶ τοῦ Gregorovius. Αἱ περιωθεῖσαι περὶ τοῦ βίου τῆς πόλεως κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους εἰδήσεις παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς χρονογράφοις εἶναι οὕτως εὐάριθμοι καὶ ἀσήμενοι ὥστε ἀδύνατος καθίσταται ἡ ἐξ αὐτῶν καὶ κατ' ἐλάχιστον ἀναπαράστασις τοῦ σκοτεινοῦ αὐτῆς παρελθόντος ἀπὸ τῆς Ε' μέχρι τέλους περίπου τῆς ΙΒ' ἑκατονταετηρίδος. Ἐντεῦθεν καθίσταται εὐνόητον, πόσον εὐπρόσδεκτος ὑπῆρξεν ἡ συμβολὴ ἣν παρέσχον ποικίλα μνημεῖα, μάλιστα ἐπιγραφικὰ τῶν χρόνων ἐκείνων, διαφωτίζοντα ἐπαρκῶς πολλὰ σημεῖα τῆς ἱστορίας τῆς πόλεως, περὶ ὧν ἄλλοθεν οὐδὲν περιεσώθη ἤμῃν.

Μεταξὺ τῶν μνημείων τούτων ἀναντιρρήτως πρωτεύουσι τὰ πολυάριθμα ἐπιγραφικὰ χαράγματα (graffiti) ἅτινα εὑρίνται ἐπὶ τῶν στύλων καὶ τῶν τοίχων πλείστων τῆς πόλεως ἀρχαίων οἰκοδομημάτων. Τούτων ἀξιολογώτατα εἶναι τὰ τοῦ λεγομένου κοινῶς Θησείου καὶ τῶν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως μνημείων, ὧν πάλιν ὑπερέχουσι τὰ τοῦ Παρθενῶνος. Τὰ χαράγματα ταῦτα μένουντα ἐπὶ μακρὸν ἀπαράτρητα ἐφείλκυσαν τὸ πρῶτον τὴν προσοχὴν τοῦ ἀειμνήστου τῶν ἀρχαιοτήτων ἐφόρου Κυριακοῦ Πιττάκη, ὅστις ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι¹ ὅσα κατέρθωσεν ν' ἀναγνώσῃ ταῦτα δ' ἀνεδημοσιεύθησαν ἐν τῷ Corpus Inscriptionum Græcarum² μετὰ τινων ἀσημάντων μεταλλαγῶν. Ἀλλ' ἀτυχῶς ὁ Πιττάκης δὲν ἀντέγραψεν εἰμὴ τὰ διὰ μεγαλυτέρων γραμμάτων γεγραμμένα χαράγματα, παρέχοντα ἥττονας δυσχερείας περὶ τὴν ἀνάγνωσιν, παρέλιπε δὲ πλεῖστα ἄλλα κεχαργμένα διὰ μικρῶν γραμμάτων, ἅτινα ὁμῶς ἔχουσιν ἴσῃν πολλάκις δὲ καὶ

¹ Ἐφημ. Ἀρχαιολ. ἀριθ. 1574-1589. 1591-1598. 2447-2454. 2914-2993. 3456-3478.

² Ἐφημ. Ἀρχαιολ. ἀριθ. 9321-9421.

μείζονα τῶν ἄλλων σπουδαιότητα. Πλὴν τούτου ἡ ὑπὸ τοῦ Πιττάκη γενομένη δημοσίευσις στερεῖται ἐν πολλοῖς ἀκριθείας διὰ τὸ δυσεξίτητον τῆς Βυζαντιακῆς γραφῆς καὶ τὴν πολλὴν βλάβην ἣν ὑπέστησαν τὰ χαράγματα ὑπὸ τοῦ χρόνου. Καιριωτάτη δὲ τῆς ἐκδόσεως ταύτης ἔλλειψις εἶναι τὰ περὶ τὰς χρονολογίας ἀμαρτήματα, ἅτινα πολὺ υποβιβάζουσι τὴν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν αὐτῆς. Πολλῷ ὁμῶς ὀρθότερον, σχεδὸν ἀπταιστως, ἐδημοσίευσεν τὰς χριστιανικὰς ταύτας ἐπιγραφὰς ὁ Ρώσος ἀρχιμανδρίτης Ἀντωνῖνος ὁ διατελέσας ποτὲ ἐφημέριος τοῦ ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τῶν Ῥώσων κατεχομένου ναοῦ τῆς Θεοτόκου Σωτείρας Λυκοδήμου, ἐκδοὺς ἰδίαν περὶ αὐτῶν μονογραφίαν¹. Ἡ συλλογὴ αὕτη τοῦ Ἀντωνίνου εἶναι ὑπὸ ἱστορικὴν ἐποψίν πολύτιμος, διότι περιλαμβάνει πλὴν τῶν ὑπὸ Πιττάκη προδημοσιευθέντων πλείστα ἄλλα χαράγματα διὰ μικρῶν κεχαραγμένα γραμμάτων, ἅτινα ἀπῆλθον λίαν ἐξησκημένους ὀρθολογίους ὅπως ἀναγνωσθῶσι καὶ ἅτινα διέσωσαν ἡμῖν πολυτίμους εἰδήσεις, καίτοι ὁ ἀρχιμανδρίτης Ἀντωνῖνος δὲν ὑπερμνημάτισεν εὐστόχως τὰ πλείονα τῶν χαραγμάτων οὐδ' ἠδυνήθη νὰ ἐξαγάγῃ τὰ ἱστορικὰ πορίσματα ἅτινα ἀφειδῶς παρέχει ἡ μελέτη αὐτῶν. Πρὸς τούτοις ἡ ἐκδοσις τοῦ Ἀντωνίνου δὲν δύναται νὰ νομισθῇ πλήρης, διότι οὗτος, καίτοι ἐπανώρθωσεν ἐν τοῖς πλείστοις τὰ χρονολογικὰ ἀμαρτήματα τοῦ Πιττάκη, παρέλιπε πολλὰ χαράγματα ἅτινα ὄντα ἐπιπολαίως γεγραμμένα παρουσιάζουσι μεγάλας δυσχερείας περὶ τὴν ἀνάγνωσιν.

Ἐν τοῖς τελευταίοις τούτοις τακτέα τὰ νῦν ὑφ' ἡμῶν δημοσιευόμενα παρὰ πόδα, γνωρίζοντα ἡμῖν τὴν ὑπαρξίν λοιμοῦ ἐν Ἀθήναις κατὰ τοὺς μέσους χρόνους περὶ οὗ ἄλλοθεν οὐδεμίαν ἔχομεν εἶδῃσιν, διότι, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ταῦτα ἀνάγονται εἰς τοὺς πρὸ τῆς Φραγκοκρατίας χρόνους, ἐνῶ πᾶσαι αἱ μαρτυρίαι αἱ μνημονεύονται ἐπιδημίας λοιμοῦ ἐν Ἀθήναις εἶναι μεταγενεστέρων χρόνων. Πρώτη δὲ τοιαύτη μαρτυρία εὑρηται ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς Ἀντωνίου Acciajoli δουκὸς Ἀθηνῶν περὶ τοῦ λοιμοῦ ὅστις ἐνέσκηψεν εἰς Ἀθήνας κατ' Αὐγούστον τοῦ 1423 καὶ ὅστις ἤδη ἀπὸ τοῦ 1422 διέδραμε τὴν Βοιωτίαν, ἐξ ἧς μετεδόθη εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ Μεγαρίδα². Ἀπὸ τῶν χρόνων δὲ τούτων αἱ πηγαὶ αἱ ἀφορῶσαι εἰς ἐπιδημίας λοιμοῦ ἐν Ἀθήναις εἶναι ἐπαρκεῖς, δυνάμεθα δὲ

¹ Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ Ἀθηνῶν (ῥωσιστί). Ἐν Πετρούπολει 1874, εἰς 4^{ον} σελ. 84, μετὰ 26 λιθογραφικῶν πινάκων.

² Buchon, *Nouvelles recherches sur la Morée* τόμ. II.

νά εἰπωμεν ὅτι ἔχομεν πλήρη κατάλογον τῶν ἐπιδημιῶν τούτων. Σπουδαιότεραι δ' ἐξ αὐτῶν ὑπῆρξαν ἡ κατὰ τὰ ἔτη 1522—1523, ἥς μνεία γίνεται ἐν τῷ *Συντόμῳ Χρονικῷ*¹, ἡ ἐν ἔτει 1534, ἣν γνωρίζομεν ἐκ τοῦ *Χρονικοῦ Ἀθηναίων* ὅπερ ἐδημοσίευσε τὸ πρῶτον ὁ κ. Σπυρ. Λάμπρος², ἡ ἐν ἔτεσι 1554—1558, ἣν μνημονεύει πλὴν τοῦ *Χρονικοῦ Ἀθηναίων* καὶ χάραγμα τι ἐπιγραφικὸν ἐπὶ τινος τῶν στύλων τοῦ Θησαυροῦ ἀναγνωσθὲν καὶ δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ εἰδικῶς ἀσχοληθέντος εἰς τὴν μελέτην τῶν χαραγμάτων τῆς Ἀττικῆς κ. Κωνστ. Ζησίου³, ἡ ἐν ἔτεσι 1687—1688 μεγάλη ἐπιδημία, ἥτις ἐνέσκηψεν εἰς τὰς πλείστας τῆς Ἑλλάδος χώρας⁴, ἡ ἐν ἔτεσι 1759—1760, ἥς μνείαν εὐρίσκομεν ἐν τῷ πολυθρυλήτῳ *Χρονικῷ* τοῦ Πιπτάκη τῷ δημοσιευθέντι ὑπὸ τοῦ κ. Ε. Σταματιάδου⁵, ἡ ἐν ἔτει 1789⁶ καὶ τέλος ἡ ἐν ἔτει 1792⁷.

Ἀλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ ἐπιδημίαι λοιμῶν ἀνάγονται εἰς χρόνους περὶ ὧν διεσώθησαν πηγαί ἐπαρκεῖς ὅπωςδήποτε, περὶ τῶν σκοτεινῶν ὁμῶς μέσων χρόνων οὐδεμία μαρτυρία ὑπάρχει γνωρίζουσα ἡμῖν τὴν ὑπαρξίν τοιμοῦ. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι κατὰ τοὺς δύο μεγάλους λοιμοὺς οὔτινες ἠρήμωσαν τὴν αὐτοκρατορίαν, ὁ μὲν πρῶτος ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀρξάμενος ἐν ἔτει 531, ὁ δὲ δεύτερος ἐπὶ τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου Γ' τοῦ Εὐκονομάχου (717), πιθανῶς αἱ Ἀθηναῖοι νά μὴ διέφυγον τὸν κοινὸν ἐκείνον ὄλεθρον. Περὶ τοῦ δευτέρου μάλιστα δυνάμεθα θαρρούντως νά εἰπωμεν τεκμαιρόμενοι τοῦτο ἐκ τῶν λόγων τοῦ Θεοφάνους⁸, ὅτι μικρὸν διαφέρει τῆς βεβαιότητος ἡ εἰκασία ὅτι καὶ ἐν Ἀθήναις ἐπεδήμησεν ὁ λοιμὸς οὗτος. Διότι περιγράφων ὁ Θεοφάνης τὰ κατὰ τὴν γένεσιν καὶ διάδοσιν αὐτοῦ σημειοῖ ὅτι οὗτος ἀνεφάνη μὲν τὸ πρῶτον ἐν Σικελίᾳ καὶ Καλαβρίᾳ, ἐκεῖθεν δὲ μετεδόθη εἰς τὴν Μονεμβασίαν ἢ Μονοβασίαν. ὡς καλεῖ αὐτὴν ὁ Θεοφάνης, ἐξ αὐτῆς

¹ Πρβ. K. Stéphanos, *La Grèce au point de vue naturel, ethnologique, anthropologique etc.* σελ. 507.

² Ἀθηναίων, τόμ. Γ', σελ. 441.

³ Δελτ. Ἱστορ. καὶ Ἑθνολ. Ἐταιρείας, τόμ. Β', σελ. 22. — Δ. Γρ. Καμπούρογλου, *Ἱστορία Ἀθηναίων*, τόμ. Α', σελ. 149.

⁴ K. Stéphanos, *La Grèce etc.* σελ. 508.

⁵ Οἱ Καταλανοὶ κτλ. σελ. 282.

⁶ *Χρονικὸν Πιπτάκη* παρὰ Σταματιάδου ἐν. ἀ.

⁷ *Χρονικὸν Πιπτάκη*.

⁸ Θεοφάν. *Χρονογρ.* ἐκδ. Bonn. τόμ. I, σελ. 651 κ. εἰ.

δὲ ἐξηπλώθη ἐπὶ τὴν ἄλλην Πελοπόννησον καὶ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, καὶ ὅτι τέλος ἐνέσκηψε φοβερός ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει. Ἀλλ' ὥς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ὁ ὑπὸ τῶν δύο χαραγμάτων τῶν προπυλαίων μνημονεύμενος λοιμὸς δὲν δύναται ν' ἀναφέρηται εἰς ἐπιδημίαν προγενεστέρην τῆς Ι' ἑκατονταετηρίδος. Τὰ χαράγματα ταῦτα εἶναι, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ἡ παλαιστάτη μαρτυρία ἡ γνωρίζουσα ἐπιδημίαν λοιμοῦ ἐν Ἀθήναις. Εὕρηται δ' ἐπὶ δύο στύλων τῆς δυτικῆς προστάσεως τῶν Προπυλαίων μετὰ καὶ ἄλλων τινῶν ἥττονος λόγου ἀξίων· εἶναι δὲ κατ' ἐπιπολὴν γεγραμμένα καταστάντα ἐπὶ πλέον λίαν ἀμυδρά ὑπὸ τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἐπηρείας τῶν καιρῶν. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον τούτων εἶναι κεχαραγμένον ἐπὶ τοῦ πρὸς ἀριστεράν τῷ εἰσιόντι διὰ τῆς μέσης εἰσόδου, ἐπὶ μιᾷ νοτιοδυτικῶς ἐστραμμένης ῥαβδώσεως εἰς ὕψος 1,72· ἡ ὑπ' αὐτοῦ κατεχομένη ἐπιφάνεια εἶχε μῆκος ἀρχικῶς 0,18, δηλαδή σχεδὸν τὸ ὅλον πλάτος τῆς ῥαβδώσεως, ἀλλὰ νῦν σφάζεται τοῦ μὲν πρώτου καὶ τρίτου στίχου μικρὸν πλέον ἢ τὸ ἥμισυ, ὁ δεύτερος σφάζεται μὲν ὅλος, ἀλλὰ τὸ τέλος αὐτοῦ ἐκ τῆς βλάβης ἦν ὑπέστη δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀναγνωσθῇ. Τὸ ὅλον ὕψος τοῦ χαράγματος εἶναι 0,5 περίπου, πλὴν δὲ τῶν τριῶν στίχων οὐδεὶς ἕτερος ὑπῆρχε κάτωθεν, ὥς τοῦτο καθιστᾷ βέβαιον ἡ αὐτόθι διατήρησις τοῦ λίθου.

Ἀναγνωστέον τὸ χάραγμα οὕτω·

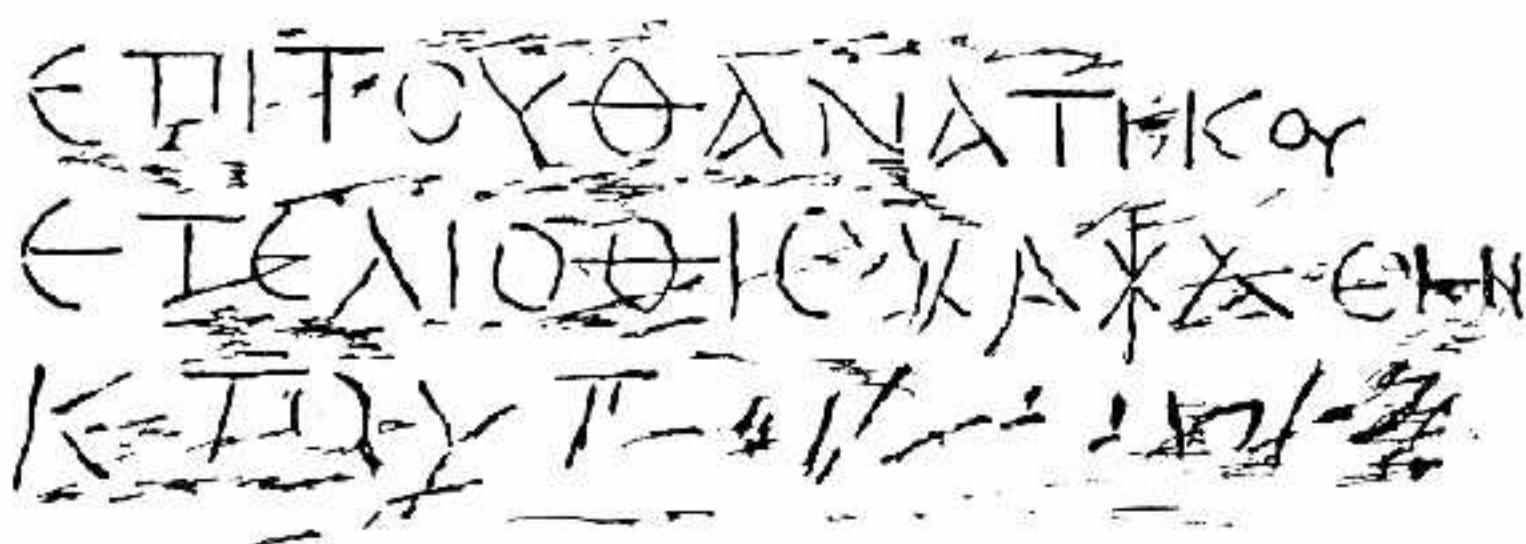
Ἐπὶ τ[ο]ῦ θα[νατικοῦ]

ἐτελιόθι ὁ

διάκος Ἰσ[ίδωρος] (;)

Τὸ δὲ δεύτερον χάραγμα εὕρηται ἐπὶ τοῦ πρὸς δεξιάν τῷ εἰσιόντι διὰ

τῆς μέσης εισόδου στύλου εἰς ὕψος 0,86 ἐν τινι τῶν πρὸς βορρᾶν ἐστραμμένων ραβδώσεων· κατέχει ἐπιφάνειαν μήκους 0,21, ὕψους 0,9 περίπου.

Ἀναγινώσκομεν δὲ τὸ χάραγμα οὕτω·

Ἐπὶ τοῦ θανατικοῦ

ἐτελιόθι ὁ α΄ ψάλτης Αθην[ῶν] (·)

(ὁ δεῖνα)

Τοῦ δευτέρου στίχου μόνον ἡ πρώτη λέξις ἀναγινώσκεται σαφῶς, τὸ λοιπὸν εἶναι οὕτως ἐρθηρμένον, ὥστε μετὰ πολλῆς δυσχερείας καὶ μᾶλλον κατὰ τὸ ἐνὸν δύναται νὰ συμπληρωθῇ· ἡ λέξις ψάλτης εὑρηται ἐν μονογραφήματι ἀποτελουμένῳ ἐκ τῶν γραμμάτων Ψ, Λ καὶ Τ, ἐξ αὐτοῦ δὲ ἀπαντῶντος καὶ ἐν ἑτέροις τῶν Προπυλαίων χαράγμασιν ὠδηγήθημεν εἰς τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ὅλου στίχου, καίτοι ὁμολογοῦμεν ὅτι ἡ συμπλήρωσις αὕτη δὲν εἶναι ἐντελῶς βεβαία.

Ἐλέγετο δὲ πρωτοψάλτης Ἀθηναίων ὁ πρωτοψάλτης τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς Ἀθηνιωτίσσης, ὡς καὶ ἐν ἑτέροις χαράγμασι τῶν Προπυλαίων· ἐν ἄλλοις καλοῦνται οὗτοι πρωτοψάλται· τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας Ἀθηναίων. Τὰ πλεῖστα τῶν χαράγματων τὰ μνημονεύοντα τοιούτους λειτουργοὺς τοῦ μεγάλου ναοῦ εὑρήνται ἐν τοῖς Προπυλαίοις.

Τὰ σωζόμενα τοῦ τρίτου στίχου γράμματα δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀναγνωσθῶσιν. Ἐν τούτοις νομίζομεν ὅτι εἶναι ἐντελῶς ἀδόκιμος ἡ ὑπόψια μὴ τυχόν ἐν τῷ στίχῳ τούτῳ ὑπῆρχε χρονολογία· διότι ὁ ἐγχαράξας διὰ τῆς φράσεως «ἐπὶ τοῦ θανατικοῦ» δηλαδὴ σαφῶς τὸν χρόνον τοῦ θανάτου τοῦ μνημονευομένου προσώπου, ὡς καὶ ἐν τῷ πρώτῳ χαράγματι, ἐν ᾧ ἀσφαλῶς βλέπομεν ὅτι δὲν ὑπάρχει ἕτερος χρονικὸς προσδιορισμός. Τοῦτο εἶναι φυσικόν, ἄλλως τε δὲ εἶναι γνωστὸν ὅτι μέχρι τοῦ νῦν ἐν

ταῖς Ἑλληνικαῖς χώραις πολλάκις ἐπιδημίαι νόσων καταστρεπτικάι καταλιποῦσαι δυσεξάληπτους ἀναμνήσεις παρὰ τοῖς κατοικοῖς. ἢ ἄλλα δεινὰ τοιαύτης φύσεως οἷον πυρκαϊαί, πλήμυραι κ.τ.λ., χρησιμεύουσιν ὡς χρονολογίαι ἀσφαλεῖς καὶ πασίγνωστοι. Οὕτω νῦν ἐν Ἀθήναις λέγουσι κοινῶς ἐπὶ τῆς χολέρας συνέβη τοῦτο ἢ ἐκεῖνο, χωρὶς νὰ προσθέτωσι χρονολογίαν, διότι εἰς πάντας εἶναι ἑναυλον τὸ ἔτος 1854 ὅτε αὕτη ἐνέσκηψεν ἐν Ἀθήναις.

Ὡς εἵπομεν ἀνωτέρω τὰ προκείμενα χαράγματα εἶναι προγενέστερα τῆς Φραγκικῆς κατακτῆσεως. Τοῦτο δὲν χρήζει ἀποδείξεως, διότι εἶναι γνωστὸν ὅτι μετὰ τῆς Βυζαντιακῆς κυριαρχίας ἐν Ἀθήναις ἐξέλιπεν ἡ ὕρ' Ἑλλήνων κατοχὴ τῆς Ἀκροπόλεως, τὰ δὲ ἑλληνικὰ χαράγματα δὲν ἐξικνοῦνται πέρα τῶν τελευταίων χρόνων τῆς IB' ἑκατονταετηρίδος. Τὰ δὲ μεταγενέστερα εἶναι λατινικά, χαραχθέντα κρατούντων τῶν De la Roche καὶ τῶν Acciajoli, καὶ τινὰ Τουρκικὰ νεωτάτων χρόνων. Ἐχομεν λοιπὸν ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ νῦν δημοσιευόμενα χαράγματα ἀσφαλὲς ἔσχατον χρονικὸν ὄριον (*terminus ante quem*) τὸ ἔτος 1205, ὅποτε ἀπὸ τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ ἐγκατεστάθησαν οἱ Φράγκοι ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὸ ἀνώτατον χρονικὸν σημεῖον εἰς ὃ δύνανται τὰ χαράγματα ταῦτα ν' ἀνέλθωσι, νομίζομεν ὅτι τοῦτο δὲν δύναται νὰ τεθῇ πέρα τῆς I' ἑκατονταετηρίδος, μᾶλλον δ' ὅτι δεόν νὰ ἀναζητηθῇ κατὰ τὰς IA' καὶ IB'. Ἐρειδόμεθα δὲ πρὸς ἀπόδειξιν τῆς γνώμης ταύτης εἰς τὰ ἐξῆς. Ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ συγκατελέγετο ἐν ταῖς φρουρίαις¹ δι' ὧν ὁ μεγαλουργὸς ἐκεῖνος αὐτοκράτωρ ἔγνω νὰ ἀσφαλίσῃ τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους χώρας κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ἀπὸ βορρᾶ κατερχομένων ποικιλωνύμων βαρβάρων φύλων· ἄλλως τε ὁ ἑρμηνὸς καὶ ἄβας τῆς Ἀκροπόλεως βράχος ἦτο ἀρμοδιώτατος νὰ χρησιμοποιεθῇ ὡς φρούριον κατὰ τοὺς μέσους χρόνους. Ὡς τοιαύτη δὲ φαίνεται ὅτι διετέλεσεν οὐχὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον, διὰ τὴν ἕνεκα τῆς περιστολῆς τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν ἐπελθοῦσαν ἐλάττωσιν τῶν ἐνεργῶν φρουρίων, ἅτινα ἀπῆτουν καὶ ἄνδρας μαχητὰς ἀναγκαίους κατὰ τὰς κρίσιμους περιστάσεις τῆς μετὰ τὸν Ἡράκλειον ἐποχῆς κατὰ τῶν ἀπ' Ἀνατολῶν φεβερώων πολε-

¹ Ἡδὲ κατὰ τὴν τρίτην μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα γίνεται μνηεὶα τῆς Ἀκροπόλεως ὡς φρουρίου ἐν τινι ἐπιγραφῇ C. I. A. 826: *κόσμον τῷ φρουρίῳ . . . οἰκείοις ἀναλώμασι κατεσκεύασε*.

μίων, καὶ δαπάνην ὅχι εὐκαταφρόνητον· πλὴν τούτου ἡ τῶν Ἀθηνῶν θέσις ὑπὸ στρατηγικὴν ἐποψίν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους δὲν ἐλογίζετο κεκτημένη ἐξαιρετικὴν τινὰ σπουδαιότητα. Ἐντεῦθεν βλέπομεν ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ ἐστρεψαν τὴν προσοχὴν αὐτῶν πρὸς τὰς Θήβας, ἐν αἷς συνεκεντρώθη ἡ στρατιωτικὴ τοῦ θέματος τῆς Ἑλλάδος διοίκησις καὶ ἐν αἷς ἤδρευε διαρκῶς ὁ διοικητὴς τοῦ θέματος στρατηγός. Εἰς τὴν τοιαύτην δὲ τῆς Ἀκροπόλεως στρατιωτικὴν ἐγκατάλειψιν ἴσως συνετέλεσε καὶ τὸ ὅτι αὕτη πρωίμως ἤρξατο προσκτωμένη ἱερὸν τινὰ χαρακτῆρα διὰ τὴν ὁσημέραι αὐξοῦσαν φήμην τῆς Θεοτόκου Ἀθηνιωτίσσης, ἐπ' ὀνόματι τῆς ὁποίας ἐτιμᾶτο ὁ Παρθενῶν. Τὰ μόνα δ' ἔχνη τοῦ στρατιωτικοῦ τῆς Ἀκροπόλεως χαρακτῆρος, πλὴν μέρους τοῦ τείχους ὅπερ ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ, εἶναι νομίζομεν χαράγματά τινὰ ἐπὶ τοῦ πρὸς Δυσμᾶς τοίχου, ἐσωθεν, τῆς βορείας στοᾶς τῶν Προπυλαίων, ἐν οἷς μνημονεύεται πλὴν ἄλλων καὶ τῆς *Πετρονῆς σπαιθάριος* ἢ *σπαθαροκανδιδάτος*, ἅτινα ἔμειναν μέχρι τοῦδε ἀπαρατήρητα. Ἐκ τῶν χαραγμάτων δὲ τούτων ἐξάγομεν μετὰ πολλῆς πιθανότητος ὅτι κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐν τοῖς Προπυλαίοις ἐνδιητᾶτο κυρίως ἡ φρουρὰ τῆς Ἀκροπόλεως, ὡς τοῦτο ἄλλοτε ἐγένετο κατὰ τοὺς χρόνους τῆς φραγκοκρατίας καὶ τουρκοκρατίας. Ἀλλὰ διὰ τὴν προϊούσαν φήμην τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνιωτίσσης, ὁπότε ἡ Ἀκρόπολις μετὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ τὸν ἐν Θεσσαλονίκῃ ναὸν τοῦ ἁγίου Δημητρίου, κατέστη ἐν τῶν ὀνομαστοτέρων προσκυνημάτων τῶν Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν τῆς αὐτοκρατορίας, ἤρξατο ἐπεκτεινομένη ἡ λατρεία, πλὴν τοῦ Παρθενῶνος, καὶ ἐπὶ ἐτέρων τῆς Ἀκροπόλεως μνημείων· οὕτως ἐν τοῖς Προπυλαίοις γνωρίζομεν ὅτι ὑπῆρχε ναὸς τιμώμενος ἐπ' ὀνόματι τῶν Ταξιαρχῶν¹· πλὴν δὲ τούτου εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐνταῦθα ἐνδιητῶντο καὶ οἱ μητροπολίται Ἀθηνῶν τοῦλάχιστον κατὰ τὰς δύο τελευταίας ἑκατονταετηρίδας τῆς Βυζαντινῆς κυριαρχίας. Εἰς ἐπιθεωραίωσιν δὲ τῆς τοιαύτης τῶν Προπυλαίων χρησιμοποίησεως ἔρχονται τὰ ἐπὶ τῶν στύλων καὶ τῶν τοίχων αὐτῶν περισωθέντα χαράγματα τὰ τε ἐκδεδομένα καὶ τὰ ἀνέκδοτα. Ταῦτα πάντα ἀναφέρονται εἰς ποικίλους ἐκκλησιαστικούς λειτουργούς, οἷον χαρτουλαρίους, πρωτοψάλτας, πρεσβυτέρους, δομεστικούς, ἱερεῖς, διακόνους κτλ., ἀνήκουσι δὲ, ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐχόντων ἐξ αὐτῶν χρονολογίας ἐξάγεται, εἰς τὰς I', IA' καὶ IB' ἑκα-

¹ Mommsen, *Athenae christianae* σελ. 141, ἀριθ. 38.

τονταετηρίδας. Παλαιότατον δὲ πάντων φαίνεται ἀνέκδοτόν τι χάραγμα ἐπὶ τοῦ δευτέρου στύλου τῆς βορείας στοᾶς μνημονεῦον τοῦ θανάτου ἱερέως τινὸς Θεοδώρου καὶ ἔχον χρονολογίαν ,συλζ' (929).

Ἐξ ἀμφοτέρων τῶν δημοσιευομένων χαραγμάτων μνημονευόντων ἀξιώματα ἐκκλησιαστικά καὶ τῆς ἀναλογίας τοῦ χαρακτῆρος τῶν γραμμάτων πρὸς τὰ ἔχοντα χρονολογίας ἐκ τῶν ἄλλων χαραγμάτων ἐκδομένων ἢ ἀνεκδότων ἐξάγομεν ὅτι τὰ δύο χαράγματα τὰ μνημονεύοντα τὴν ὑπαρξίν τοιμοῦ ἐχαράχθησαν εἰς χρόνους καθ' οὓς τὰ Προπύλαια εἶχον ἀποβάλλει τὸν στρατιωτικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα, μεταβληθέντα εἰς οἶκον λατρείας, ὡς δ' εἶδομεν ἀνωτέρω, πάντα τὰ χαράγματα τὰ ἔχοντα ἐκκλησιαστικὸν χαρακτῆρα δὲν ἀνέρχονται πέρα τῆς Ι' ἑκατονταετηρίδος.

Νομίζομεν δ' ὅτι δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβέστερον τὸν χρόνον τῆς ὑπὸ τῶν χαραγμάτων ἀναφερομένης ἐπιδημίας τοῦ λοιμοῦ, ἀνατρέχοντες εἰς τὰς γνωστὰς εἰδήσεις περὶ ἐπιδημιῶν λοιμοῦ ἐν τῇ αὐτοκρατορίᾳ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Εἶναι δ' εὐνόητον ὅτι ἡ ὑπαρξὶς λοιμοῦ ἐν χώραις γειτονικαῖς τῇ Ἀττικῇ ἔχει πολλὰ τὰ πεύθοντα περὶ τῆς διαδόσεως αὐτοῦ ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ, κατ' ἐκείνους μάλιστα τοὺς χρόνους, ὅποτε ἔνεκα τῆς ἀτελείας τῶν πρὸς καταπολέμησιν αὐτοῦ μέσων διεδίδετο οὗτος μετὰ καταπληκτικῆς ταχύτητος. Τὴν τοιαύτην διάδοσιν ἐν χώραις γειτονικαῖς προσεπιμαρτυροῦσιν ὅσα γνωρίζομεν περὶ νεωτέρων ἐπιδημιῶν καὶ δὴ ἐκ τῶν ἐνσηψασῶν καὶ ἐν Ἀθήναις. Οὕτω κατὰ τὸν ἐν ἔτεσι 1422—1423 λοιμὸν ἡ νόσος διεδόθη ἀπὸ τῆς Βοιωτίας εἰς Μεγαρίδα καὶ Ἀττικὴν, ἐγένοντο δὲ κατὰ τὸ Σύντομον Χρονικὸν ἐν ταύτῃ σποραδικὰ κρούσματα ἐν Πελοποννήσῳ. Ὡσαύτως κατὰ τὸν ἐν ἔτεσι 1522—1523 μέγαν λοιμὸν, ὅτε μόνον σποράδην κρούσματα ἐγένοντο ἐν Ἀθήναις, ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν προσεβλήθησαν ἡ Κρήτη, ἡ Ρόδος, ἡ Κέρκυρα, ἡ Ζάκυνθος καὶ αἱ πόλεις Ἄρτα καὶ Ἰωάννινα. Τοιαύτην γενικὴν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον διάδοσιν εὐρίσκομεν καὶ κατὰ τὰς ἐπιδημίας τῶν ἐτῶν 1687—1688, 1759—1760 κ.τ.λ. Ἐκ τούτων ἐξάγομεν ὅτι ἡ ὑπαρξὶς λοιμοῦ ἐν χώραις γειτονικαῖς τῇ Ἀττικῇ κατὰ τοὺς χρόνους εἰς οὓς ἀνάγονται τὰ χαράγματα, δύναται νὰ χειραγωγήσῃ ἡμᾶς εἰς τὸν ἀκριβέστερον ὀρισμὸν τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν οὗτος ἐπεδήμησεν ἐν Ἀθήναις.

Μετὰ τὸν μέγαν ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Εἰκονομάχου (747) λοιμὸν οὐδεμίαν τοιαύτην ἐπιδημίαν εὐρίσκομεν προγενεστέραν τῆς ΙΑ' ἑκατον-

τακτηρίδος. Κατὰ δὲ τὴν ἑκατοντακτηρίδα ταύτην καὶ τὴν ἐπομένην εὐρίσκωμεν ἐν ταῖς πηγαῖς μνημονευμένους πέντε ἐν ὅλῳ ἐπιδημίας¹ λοιμοῦ. Τούτων ἡ πρώτη εἶναι τοῦ ἔτους 1032 ἀναφανείσα ἐν τῇ Μικρῇ Ἀσίᾳ². Δευτέρα εἶναι ἡ ἐν ἔτεσι 1054—1055 ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐνσκήψασα, ἣτις ὑπῆρξε μάλιστα θανατηφόρος³. Τρίτη ἐπιδημία λοιμοῦ ἀναφέρεται ἐν ἔτει 1076, ἐνσκήψασα ὡσαύτως μετὰ πολλῆς σφοδρότητος ἐν Κωνσταντινουπόλει⁴. Τετάρτη εἶναι ἡ ἐν Μακεδονίᾳ ἀναφανείσα ἐν ἔτει 1084 ἣν γνωρίζομεν ἐκ τοῦ Ath. Kircherns⁵. Πέμπτη τέλος ἐπιδημία εἶναι ἡ ἐν τῇ Βενετικῇ στρατιᾷ τῇ ἐν Χίῳ ἐνσκήψασα ἐν ἔτει 1171⁶. Ἐν ταῖς ἐπιδημίαις ταύταις λοιπὸν δεόν ν' ἀναζητήσωμεν τὸν ὑπὸ τῶν χαραγμάτων ἀναφερόμενον ἐν Ἀθήναις λοιμόν. Ἀλλ' εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀνάγκη ν' ἀποκλείσωμεν τὴν πρώτην τῶν πέντε ἐπιδημιῶν (τὴν ἐν ἔτει 1032), περὶ ἧς γνωρίζομεν ὅτι ἐνέσκηψεν ἀποκλειστικῶς ἐν Μικρῇ Ἀσίᾳ. Περὶ τῶν ἄλλων δύο, δευτέρας καὶ τρίτης, δὲν εἶναι εὐχερὲς νὰ εἴπῃ τις ὅν ἐνέσκηψαν ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει ἐκ τῶν Ἀσιατικῶν ἢ τῶν Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν τῆς αὐτοκρατορίας, διότι γνωρίζομεν ὅτι κατὰ τοὺς δύο μεγάλους λοιμούς, τὸν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ καὶ Κωνσταντίνου τοῦ Εἰκονομάχου ἡ Κωνσταντινούπολις προσεβλήθη τὸ μὲν πρῶτον ἐκ τῆς Ἀνατολῆς, τὸ δὲ δεύτερον ἐκ τῆς Δύσεως. Ἡ δὲ ἔλλειψις πάσης μνείας περὶ ἐπιδημίας τοῦ λοιμοῦ ἐν ἄλλαις ἐπαρχίαις κατὰ τὰ ἔτη 1054—1055 καὶ 1076 πείθει ἡμᾶς ὅτι πιθανώτατα ὁ λοιμὸς κατ' ἀμφοτέρας τὰς ἐποχὰς ἐπεδήμησεν ἀποκλειστικῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἧς ἡ μεγίστη ἐμπορικὴ ἐπικοινωνία πρὸς τὰς πλείστας τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου χώρας ἐνεῖχε τὸν κίνδυνον μεταφορᾶς τῆς νόσου ἐξ ἀπωτάτων πολλάκις τόπων. Ἀπομένουσιν ἤδη αἱ δύο τελευταῖαι ἐπιδημίαι τῶν ἐτῶν 1084

¹ Πλήρης καὶ ἀκριβέστατος κατάλογος τῶν ἐπιδημιῶν λοιμοῦ ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς χώραις ἀπὸ τῆς Γ' μ. Χ. ἑκατοντακτηρίδος εὑρεταί ἐν τῷ γνωστῷ ἔργῳ *La Grèce au point de vue ethnologique etc.* τοῦ ἀκαμάτου καὶ πολυμαθοῦς παρ' ἡμῖν ἱατροῦ κ. Κλωνὸς Στεφάνου, οὗ ἀνωτέρω πολλάκις ἐμνήσθημεν.

² Κεδρηγ., 499. — Ζωναρᾶς, — Γλυκᾶς, 983.

³ Γλυκᾶς IV, 249 (ἐκδ. Βόννης) — Κεδρηγός, 609, 22.

⁴ Γλυκᾶς IV, 615. — Ζωναρᾶς VIII, 227. — Σκυλίτζης, ἐκδ. Βενετίας, 670.

⁵ *Scutinum physicomedicum pestis*, σ. 246. παρὰ K. Stéphanos, αὐτόθι, σελ. 506.

⁶ *Sabellicus Historia rerum Venetarum*. Basiliae, 1556 VII, σ. 187—188, παρὰ Stéphanos ἑ. ἀ.

καὶ 1172, αἵτινες εἶναι ἀμφότεραι ἀξίαι προσοχῆς. Καὶ ἡ μὲν πρώτη τούτων, ἡ ἐν Μακεδονίᾳ, ὡς ἐκ τῆς γειτνιασέως τῆς χώρας ταύτης πρὸς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, παρέχει πολὺ τὸ ἐνδόσιμον ὅτι ἡ ἐπιδημία ἠδύνατο εὐκόλως νὰ μεταδοθῇ εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην, εἶναι δὲ γνωστὸν ἄλλως τε ὅτι κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, ὡς καὶ ἄνωτέρω εἵπομεν, διὰ τὴν ἔλλειψιν παντὸς περιωρισμοῦ μετεδίδοντο αἱ ἐπιδημιαί μετὰ καταπληκτικῆς ταχύτητος. Ἡ δὲ ἐν ἔτει 1172, κατὰ ὀγδοήκοντα ὀκτὼ ἔτη μεταγενεστέρα τῆς προηγουμένης, ἀνεφάνη μὲν ἐν τῇ Βενετικῇ στρατιᾷ τῆς Χίου, ἀλλ' εἶναι ἀγνωστον ἂν τὸ μόλυσμα μετεδόθη αὐτόθι ἢ εἰσῆχθη ἐκ τῆς Δύσεως ὑπ' αὐτῶν τῶν Βενετῶν. Ὅπωςδὴποτε δέον νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι κατὰ τὰς εἰς Ἀνατολὴν στρατείας τῶν Βενετῶν πολλάκις ὁ λιμὴν τοῦ Πειραιῶς παρέσχε καταφύγιον εἰς τοὺς στόλους αὐτῶν. Καίτοι δ' ὁ λιμὴν οὗτος ἦτο ἔρημος κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, οὐχ ἦπτον εἶναι φυσικὸν ὅτι διὰ τὸ ἀσφαλὲς αὐτοῦ ἦτο τὸ ναύλοχον τῶν μικρῶν ἀλιευτικῶν πλοίων τῶν Ἀθηναίων, εἶχε δὲ συνάφειαν μετὰ τῆς πόλεως εἰς ἣν ἦτο εὐκολώτατον νὰ μεταδοθῇ ἐκ τοῦ Πειραιῶς ὁ λοιμὸς. Ἀλλ' ὡς εἵπομεν ἄνωτέρω, εἶναι ἀγνωστον ἂν μετεδόθη τὸ μόλυσμα τοῖς Βενετοῖς ἐν Χίῳ ἢ μετεφέρθη ὑπ' αὐτῶν τούτων, φαίνεται δὲ πιθανώτερον τὸ πρῶτον, διότι ἂν μετεφέρετο ἔξωθεν, ἀδύνατον νὰ μὴ ἐγίνετο κατάδηλον κατὰ τὸν διάπλουν, οὐδὲν δὲ περὶ τούτου λέγεται ἐν τῇ πηγῇ ἣν ἄνωτέρω παρεθέσαμεν. Τούτου δ' ἔνεκα παραμένει ἔχων ὑπὲρ αὐτοῦ πλείονας πιθανότητας ὡς μεταδοθεὶς εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ δὴ τὴν Ἀττικὴν ὁ ἐν ἔτει 1084 ἐνσκήψας ἐν Μακεδονίᾳ λοιμὸς.

Κατὰ ταῦτα μὲν οὕτως· ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν ἱστορικὴν ἀξίαν ἣν δύναται νὰ ἔχη ἡ μαρτυρία τῶν χαραγμάτων περὶ τῆς ἐπιδημίας τοῦ λοιμοῦ, νομίζομεν ὅτι αὕτη δὲν στερεῖται σπουδαιότητος ὡς συνεπικουροῦσα εἰς τὰ ὅσα γνωρίζομεν περὶ τῆς ὀλιγανθρωπίας καὶ ἀσημότητος τῆς πόλεως κατὰ τὰς ΙΑ' καὶ ΙΒ' ἑκατονταετηρίδας. Ὁ βαθμιαίος τῶν Ἀθηνῶν μαρασμὸς καὶ ἡ ἀράνεια εἰς ἣν περιέστη κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἀληθῶς ὑπῆρξαν ἀπόρροια πολλῶν καὶ ποικίλων τῆς τύχης καὶ τῶν ἀνθρώπων καταδρομῶν. Κυριωτάτη βεβαίως αἰτία ὑπῆρξε καὶ τῆς γῆς ἡ μεγάλη ἀφορία καὶ ἡ ἔλλειψις τῆς βιομηχανίας ἐκείνης δι' ἣς ἀνεδείχθησαν εἰς περιωπὴν ἐπίφθονον πόλεις γειτονικαὶ ταῖς Ἀθήναις, αἱ Θῆβαι καὶ ἡ Κόρινθος. Οὐχ ἦπτον ὁμῶς συνετέλεσαν καὶ αἱ περιστάσεις ὑφ' ἃς ἐβίουν αἱ πλείσται τῆς Ἑλλάδος πόλεις κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους, ἐκτεθειμέναι εἰς τὴν αὐθαίρεσίαν καὶ τὴν ἀρπαγὴν τῶν ποικίλων πολι-

τικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχόντων τῶν θεμάτων, οἵτινες ἐπήρχοντο ὡς λύκοι βαρεῖς ἐπὶ τοὺς ἀτυχεῖς κατοίκους. Ἀλλὰ νομίζομεν ὅτι εἰς τὰ δεινὰ ταῦτα δέον νὰ προστεθῶσι καὶ ἄλλα διαφόρου φύσεως, ἅτινα οὐχ ἥττον συνετέλεσαν εἰς τὴν βαθμικαὴν ἀραίωσιν τοῦ πληθυσμοῦ τῶν Ἀθηναίων. Καὶ ὅτι μὲν ἔπαθε πολλάκις ἡ πόλις ὑπὸ σιτοδειῶν εἶναι πιθανώτατον, τεκμαιρόμεθα δὲ τοῦτο ἐξ ὅσων διεκτραγωδεῖ ὁ μακάριος τῶν Ἀθηναίων μητροπολίτης Μιχαὴλ Ἀκομινάτος περὶ μιᾶς τούτων συμβάσεως ἐπὶ τῶν χρόνων του. Νῦν δὲ τὸ πρῶτον γνωρίζεται ἡμῖν ὅτι καὶ ὁ λοιμὸς ἐμάστισε τὰς Ἀθήνας κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Ἐὰν δ' ἀναλογισθῶμεν ὅτι εἰς τὸν ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Γ' ἐπισυμβάντα λοιμὸν τοσοῦτον ἡρημώθη ἡ Κωνσταντινούπολις, ὥστε ὁ αὐτοκράτωρ ἠναγκάσθη νὰ ἐποικήσῃ τὴν πόλιν διὰ νέων κατοίκων ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν καὶ περὶ τῆς μεγίστης φθορᾶς ἣν ἐπέφερεν ἡ φοβερὰ ἐπιδημία κατὰ τοὺς μέσους χρόνους καὶ περὶ τῆς μειώσεως ἣν ἔδυνάτο νὰ ἐπενέγκῃ εἰς τὸν πληθυσμὸν πόλεως ταλαιπωρουμένης ὑπὸ ποικίλων ἄλλων δεινῶν, οἷα ἦτο ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὰς ΙΑ' καὶ ΙΒ' ἑκατονταετηρίδας.

Κ. Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ι Σ

Ἐκ τῶν ἐν τῷ προηγουμένῳ φυλλαδίῳ ἐκδοθεισῶν χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν αἱ ὑπ' ἀριθ. 2, 19 καὶ 20 ἐδημοσιεύθησαν ἤδη ὑπὸ τοῦ κ. Ch. Bayet ἐν τῇ μονογραφίᾳ αὐτοῦ: *De titulis Atticae christianis antiquissimis*, ἐν ᾗ ἀνεδημοσίευσε τὰς ἐν τῷ *Bulletin de Correspondance Hellénique* ἐκδοθείσας ὑπ' αὐτοῦ τούτου ἐπιγραφᾶς προσθεὶς εὐαριθμούς τινας ἐν αἷς καὶ αἱ ἀνωτέρω τρεῖς. Πασῶν ὁμοῦς ἡ δημοσίευσις τυγχάνει πλημμελούς. Οὕτω τῆς μὲν πρώτης (σελ. 101, ἀριθ. 79 παρὰ Bayet) ἡ ὑπ' αὐτοῦ γενομένη ἀνάγνωσις ἐν τοῖς στίχοις 4 καὶ 5 καθάπερ ἄνω εἶναι ἐσφαλμένη, διότι ὁ λίθος ἔχει σαφῶς κατεπεράτω, τῆς δὲ τελευταίας λέξεως ἡ συμπλήρωσις εἰς παραβύσσιος εἶναι μὲν εὐφύης πλὴν τὰ σωζόμενα γράμματα δὲν καθιστῶσι πιθανὴν τὴν τριαύτην συμπλήρωσιν. Τῆς δὲ δευτέρας ἐπιγραφῆς (σελ. 102, ἀριθ. 81) ἡ δημοσίευσις εἶναι πάντῃ ἐσφαλμένη, διότι ὁ κ. Bayet ἀναγινώσκει . . . *μνημεῖον Ἀρηκητία*, ὅπερ ἀντιφάσκει καὶ πρὸς τοὺς δύο κατωτέρους στίχους. Ἐν τῇ τρίτῃ (σελ. 107 ἀριθ. 95) ἡ ἀνάγνωσις ἔχει ὁρθῶς πλὴν ὅτι ἐν τῷ λίθῳ εὗρηται *κνιαιτίριον* ἀντὶ κομητηρίου ὡς ἔχει παρὰ Bayet.

Κ. Μ. Κ.